СУГЕСТИВЕН ПОТЕНЦИАЛ НА МОРФОЛОГИЧНИТЕ ФЕНОМЕНИ НЕУТРАЛИЗАЦИЯ И ТРАСПОЗИЦИЯ

доц. Мариана Лазарова
Бургаски свободен университет

LINGUISTIC MEANS FOR THE COMPLETION OF THE COMMUNICATIVE TASK „SUGGESTION"

Assoc. Prof. Mariana Lazarova, PhD
Burgas Free University

Abstract: *The strategy of the speaker in the speech act is formed in accordance whit the communicative task, and tactics requires reconsideration of the concrete linguistic means, suitable for the completion of the communicative task. In connection whit the „task suggestion", syntactic, lexical and morphological linguistic means are looked into. Special attention is drawn on the morphological phenomena „neutralization" and „transposition" as having „suggestive" effect.*

Key words: *speech act; communicative task; suggestion; transposition and neutralization as morphological phenomena whit opportunities for „suggestion".*

Във всяко общество един от основните въпроси е въпросът за властта, т.е. за възможността един човек да накара други хора да направят или да му съдействат да направи това, което той иска. Власт се постига по два начина – чрез принуда и чрез убеждаване. Любопитно е изказването на Дж. Рокфелер, че умението да се общува с хора с цел убеждаване е стока, която подобно на захарта и кафето може да се купи с пари. Още по-интересно е продължението: „За тази стока (убеждаващото говорене) аз съм готов да платя повече, отколкото за която и да е друга стока." (Х. Маккей, 1991) Съвременната цивилизация, чиято основна ценност е демокрацията, е цивилизация на говорещия човек, който не принуждава със сила, а убеждава със слово.

Съществува разлика между речева активност, речева компетентност и речева способност. Речево активен е както човекът, който смята, че единственото нещо, което му е нужно, за да води спор, е устата, така и интелигентният индивид, владеещ социалните норми на поведение и адекватните им речеви форми, изградени на основата на езикови познания. Речева компетентност означава познаване на езиковата система и речевите норми, специфични за различни типове комуникативни ситуации. Речева способност е превръщане на знанията от речевата компетентност в умение, което не само да даде възможност на адресанта адекватно да вербализира идеите си, но и да подтикне адресата да извърши нещо, да постигне промяна в мисленето, стереотипите и поведението му. Действието чрез словото е най-човешкият вид действие. Реализира се чрез речевата способност, която невинаги се отъждествява с речевата активност. Дори може да се каже, че речева активност, осъществена без речева способност, има негативен ефект.

Безспорно важна функция на езика под формата на реч е репрезентативната, т.е. способността да се представят мисли и идеи. Важна е и прагматичната функция, която позволява на говорещия не само да назовава и означава, но и да изразява отношение към казаното. И представянето на идеи, и изразяването на отношение, дори и комуникативният акт на споделяне дълбоко в същността си имат за цел да внушат нещо на другия участник в комуникационния процес.

Борис Фьодорович Поршнев (2005), създавайки теорията си за антропогенезиса, развива тезата, че речевата дейност на човек възниква във връзка с функцията внушение, сугестия, със стремежа на човек да подчини чрез думите си поведението на другия. Сугестията е основно средство за въздействие върху постъпките на другите; тя е особена система за сигнална регулация на поведението. Има водеща роля в обществено-политическия живот, но пронизва и всекидневните контакти между хората. Да се говори така, че да се накара реципиентът да види действителността по начин, различен от начина, по който я е виждал до момента, да бъде подтикнат да действа по начин, различен от действията му до момента, е изкуство и въпросът е дали винаги това е вредно и опасно. Опитът да се повлияе върху мнението и действията на другите сам по себе си не е разрушителен. Проблемът възниква, когато влиянието на даден човек или институция надвишава достойнството на онова, което ни внушава да направим. За да изпълни комуникативната функция сугестия, говорещият трябва да преодолее филтъра на недоверието, да се справи с чуждата, възможно противоположна, убеденост, да формулира доводите си така, че да разколебае адресата и да го подчини на собствената си логика. Комуникативната задача сугестия реално се осъществява чрез комплексен и синхоринизиран набор от лингвистични, паралингвистични и екстралингвистични средства. В конкретния случай в центъра на вниманието са лингвистичните изразни средства за постигане на сугестия: синтактични, морфологични, лексически.

Изпълнението на комуникативната задача сугестия може да се осъществи и на морфологично равнище чрез неутрализация и транспозиция, които могат да се определят като морфологични ентимеми. Понятието ентимема е въведено от Аристотел, който назовава така реторическия силогизъм (Реторика, 1993). При ентимемата, за разлика от логическия силогизъм, една от предпоставките или заключението е изпуснато, но се подразбира. Силата на внушението и оттук на убеждаването идва от факта, че адресантът не казва всичко, дава възможност на адресата сам да извърви последната права до умозаключението. Когато човек сам стигне до някакъв извод, той вярва в него много повече, отколкото ако друг му го е формулирал словесно. При неутрализацията и транспозицията работи обстоятелството, че адресатът е носител на езика и затова възприема допълнителните стилистични и модални нюанси без адресантът да е назовал нещата директно и явно.

Възможността немаркираният член на привативна опозиция в общото си значение да се употреби във функциите на маркирания член (или маркираните членове при многочленни категории) се нарича ***неутрализация*** (Куцаров, 1997, „Лекции по българска морфология”, Пловдив). Например морфологична категория време е тричленна. Немаркираната грамема сегашно време в общото си значение може да се употребява вместо бъдеще или вместо минало и това е заредено със сугестивен потенциал. Когато предстоящо действие се означи с глагол в сегашно време, се внушава висока степен на убеденост, че действието без съмнение ще се реализира, т.е. адресантът изпраща, а адресатът получава послание, заредено с по-висока степен на сигурност (*Утре отиваме, занасяме документите и се регистрираме*). При представяне на минали събития използването на сегашно време вместо минало подчертава актуалност-

та на случилото се преди време, помага за изтъкване на истини с непреходно значение, внушава живост и усещане за динамика.

Известно е, че в сблъсъка между рационалната и емоционалната парадигма по отношение на масовото въздействие печели емоционалната. Това въздействие може да се постигне чрез игра с темпоралните пластове на вестникарските текстове. В пресата (а и не само в нея) рационалността се проявява в програмирането на емоционалното.

Морфологична категория наклонение се състои от четири грамеми, като немаркираната е изявително, а една от маркираните грамеми е повелително наклонение. За да не звучи посланието прекалено императивно, за да не се почувства реципиентът заставен, принуден, командван, адресантът може да използва форми на немаркираната грамема в съчетание с лексикални маркери. Например вместо повелителната форма *Кажи!* по-умерено заповедно се възприемат изречения с глагол в изявително наклонение – *Трябва да кажеш; Бъди така добър да кажеш; Намери сили да кажеш; Осмели се да кажеш и пр.* Засилена императивност се внушава чрез форми за сегашно време: *Отиваш, свършваш каквото ти казах и се връщаш!* Възможно е използването и на глаголни форми в бъдеще време за внушаване на императивност: *Ще отидеш и ще кажеш!*

Немаркираният мъжки род може да се употребява вместо маркирания женски или дори среден род и това е заредено с йерархичен потенциал. Човешки същества от женски пол могат да бъдат назовани със съществителни от мъжки или от женски граматичен род, напр. *Тя е секретар на организацията; Тя е секретарка във фирмата.* В български език няма връзка между биологичен пол и граматически род и както показва примерът, това се отнася дори до случаи, в които се назоват лица. Назоваването със съществително в женски род на същество от женски пол, което заема високопоставена длъжност, е заредено с негативност или подсказва ниска степен на владеене на езиковите изразни средства.

Ако при неутрализацията немаркиран член се употребява вместо маркиран, то при ***транспозицията*** е обратно – маркиран член се употребява във функциите на немаркиран или на друг маркиран член. Транспозициите имат силен стилистичен ефект. Например ако същество от мъжки пол бъде назовано със съществително име от женски граматически род, се внушава пренебрежение, иронично отрицание, негативно отношение (*В такива ситуации той се държи като госпожица; Той обикаля като цветарка; И той и тя са големи деца.)*.

Сугестивен заряд има играта с глаголните времена. Употребата на относителни, (ориентирани спрямо минал момент) вместо абсолютни (ориентирани спрямо настоящ момент) глаголни времена не изразява темпорални, а модални отношения, има емоционален заряд. В изречението *Сега да имахме шише ракийка, как хубаво щяхме да се сгреем* глаголите формално са в минало несвършено и в бъдеще време в миналото, но означените с тях действия са пожелателно ориентирани към момента на говорене и изразяват както констатация на некомфортно състояние, така и съжаление за липсата на назовани реалии.

Употребата на минало вместо сегашно време на глагола *съм* в изречения като *Как ти **беше** името?* няма темпорална ориентация, а характер на извинение, на опит да се омаловажи фактът със забравянето на името.

Минало време, употребено вместо бъдеще, внушава закана с висока степен на емоционална ангажираност – *Връщай се веднага, че ти **счупих** крадливите ръчички;*

Бързо признавай всичко, че те ***пребих****; А не се е съгласил, а* ***съм*** *му* ***изгорил*** *чергата. Олеле,* ***убиха ме****!*

Социолог анализира кандидатпрезидентската кампания 2006 година и казва, че вотът за Волен Сидеров е наказателен вот, *„много от гласувалите за него биха се уплашили, ако той* ***станеше*** *президент*”. Условността на подчинителния съюз *ако* се подсилва чрез съчетаването с минало свършено време на глагола и внушава иреалност на означеното действие.

Съвременният български език позволява форми за бъдеще време да се употребяват за означаване на минали събития, като в такъв случай внушават умиление, носталгия: *Хубав човек беше той – ще те посрещне, ще те нагости, ще поговори с тебе, душата ти ще разтуши*.

Маркираните форми за множествено число, когато се употребяван вместо немаркираните форми за единствено число, внушават съпричастност, добронамереност: медицинско лице пита болния *Как сме днес*; майка казва за детето си *Не можем да се отпуснем пред тази учителка.*

Транспозицията по вид на глагола също има сугестивен заряд. Глаголите от несвършен вид означават или действия, които протичат като процес в момента, или многократни действия. Глаголите от свършен вид представят действието в аспекта на неговата пределност или еднократност. Класически е примерът от стих. На Хр. Ботев „Хаджи Димитър”, където глаголите от свършен вид внушават чувство за вечност: „Настане вечер”, т.е. винаги, когато настане вечер, „месец изгрее”, т.е. винаги, когато месецът изгрее и пр. Внушението за безизключителна повторителност на действието е кодирано чрез глаголите от свършен вид – *Пристигне, отвори вратата, засмее се, запее и къщата светне,* т.е. всичко това се случва винаги при пристигането на съответния човек.

В модалната употреба на формите за бъдеще време в миналото е кодирано внушение за хипотетичност и дори неосъщественост или неосъществимост на действието: *Ако не бях се разсеял, щях да забележа;* несигурност или анулиране на действието: *Щяхме да правим сватба по Петров ден* (с подтекст *но не я направихме*).

Преизказните форми от категорията вид на изказването, когато са произнесени със специфична интонация, изразяват дубитативно значение, т.е. изразяват и внушават резервираност към информацията за действието или към неговата реалност: *Нямал бил пари*, т.е. лъже; *Идвала много пъти да ме търси*, т.е. не е вярно, че го е направила.

Преизказността е маркираната грамема в двучленната морфологична категория вид на изказването, която изразява отношението на говорещото лице към изказването. Говорещото лице може или пряко да изкаже действието, или да го преизкаже по думите на друг, като може да преизкаже и собствените си думи. Преизказността е уникално специфична за българския език, не съществува в другите славянски езици (Куцаров 2007). Възникването на преизказността в съвременния български език се обяснява с влиянието на балканската езикова среда. Изследователи на преизказните глаголни форми забелязват и анализират допълнителни функционални аспекти в употребата им. Явленията са известни с названията дубитатив, т.е. възможност с преизказните форми да се изрази съмнение, ирония, недоверие; и адмиратив – израз на неочакваност.

В езика на българските вестници се наблюдава широкоспектърна игра с глаголните преизказни форми, като към посочените по-горе функционални разновидности може да се добави и използването им като езиково средство за изразяване на тенденциозна дистанцираност.

В класическата си употреба в българския език преизказните форми се използват като средство за митологизация, затова най-често се срещат в приказките. В наблюдаваните вестници много рядко се открива такава употреба. Например разказите на Първолета Петкова във в. **„Уикенд”** (ноември 2009) за готвеното преди години убийство на Владимир Живков и за уволнения от Тодор Живков министър Ангел Цанев заради любовницата му (и двата материала са в рубриката „Ретро”) по интересен начин митологизират образа на бившия Първи чрез контраст с действията на родния му син а и на бивш министър. Преизказните глаголни форми изграждат атмосферата на приказка, в която чрез сблъсъка между грижовния Генерален секретар и пръв ръководител на държавата Тодор Живков и лошите, към които той се отнася справедливо (дори и да са му най-близки роднини), се оформя ореол на почтеност и се провокира носталгия по силния човек, който се опитва да налага ред и справедливост. Целта е някъде далеч в съзнанието на читателя да се породи въпросът защо днес си нямаме такъв господар, който да ни стриже, да ни дои, но и от вълци да ни пази. „Друга причина за снемането на министъра (Ангел Цанев) от власт *била* неговата любовница. Госпожата *източвала* десетки хиляди долари от БГА Балкан. Изобщо *не се замисляла* какви щети нанася. *Била* художничка. *Работела* в БНТ като музикален оформител. Най-голямата й страст *били* не рисуването и песните, а пътешествията. За да удовлетвори капризите й Цанев всеки месец я *изпращал* в чужбина ... *посещавала* екзотични страни, ... за самолетни билети *не плащала,* ... Когато информацията за злоупотребите на вътрешния министър *стигнала* до ушите на Тодор Живков, той *избухнал*. „Безобразници!...Бандити”. Потопен в тази приказка, читателят нищо чудно да си зададе въпроса „Защо свалиха добрия човечец?!”

Актуалните новини и коментираните събития от ежедневието не са подходящ обект за митологизация, за която е необходима дистанция във времето.

Медиите могат да раздават оценки и да издават присъди, могат да сринат символната власт на отделни личности и да ги превърнат в морално-политически трупове преди окончателното им отстраняване или напускане на политическата сцена. Много често моралните присъди, издавани от вестниците, не просто изпреварват, а изцяло заместват съдебните. Вестниците в България отдавна са си присвоили правото да публикуват недоказани твърдения, да сеят съмнения и така да замърсяват публичното пространство с недоказани измислици, чиято цел е да сринат авторитета на противника и да освободят властово пространство за друг, и много силно езиково изразно средство в това отношение е използването на преизказни глаголни форми. Големият проблем обаче не е в самото властово боричкане, а в насаждането в съзнанието на българина на циничната и национално нихилистична философия „Всички са маскари!”: „Първанов се измъкна, че в президентството *нямало* данни за забогатели чрез приватизация лица.”, „Държавата *платила* клиповете срещу Бойко” (в. **„Капитал”**, 20 - 26 март 2010); „Лечков *вършел* далавери под чадъра на Борисов”; „Във Франция политически ръководители *общували* с мъже и жени от бизнеса, които *финансирали* партиите им, като в замяна *получавали* данъчни облекчения.” (в. **„Дума”,** 11 август 2011). Съмнение, недоверие и резервираност внушава в. **„24 часа”** (7 януари 2008) със заглавието „София *била* столица на корупцията в ЕС”. От една страна, добре, не позволяваме да ни чернят и да ни представят като втора категория народ и държава. От друга страна, отново се промъква онзи деморализиращ релативизъм, който внушава, че и при тях, европейците, не е по-добре, защо тогава ние да сипем глава с пепел и да се напъваме да се променяме?

Преизказни форми се използват и за изразяване на иронична недоверчивост: „Продуценти *забравили* да декларират 1,3 млн. лева” (в. **„Дума”,** 6 юли 2009); „Вечерен час за кръчмите в Студентски град – това *щяло да ограничи* пиянските прояви, хулиганствата и побоите.” (в. „**Монитор”**, 12 март 2010); „Съветите на Доган *стрували* 50 000 лева, а не един милион евро.” (в. **„24 часа”,** 28 декември 2010); „Визите за САЩ *падали* до три години” (в. **„Новинар”**, 15 октомври 2009).

Най-често преизказните глаголни форми се използват, за да се изрази дистанцираността на журналиста, респ. редакцията, от съобщавания факт. В. **„24 часа”**: *„Натискали* съдийка по дело за удавено дете” (15 април 2011; „Арест за граничари, *искали* по 20 евро от кола” (27 декември 2010); „Петков *договарял* с братя Галеви подялба на пазара” (19 ноември 2010); в. **„Дума”** – „Двама работодатели *наели* 129 работници без договор” (19 ноември 2009); в. **„Стандарт”** – „Мургина *опрощавала* данъци по телефона” (11 март 2010) и пр. Р. Ницолова с основание казва, че с употребата на преизказни форми журналистът постига две цели: 1. освобождава се от необходимостта да даде преценка за истинността на съобщението; 2. официалното съобщение става еднакво по форма с клюките, слуховете и разговорната реч (Ницолова 1999). Констатацията е напълно приемлива и основателна, още повече, ако се направи сравнение с употребата на преизказни глаголни форми в общоинформативни, сериозни и жълти вестници. В сериозните седмичници се срещат по изключение, в таблоидните ежедневници не са рядкост, докато от 150 теми в жълтия седмичник **„Уикенд”** 10 са със заглавие, съдържащо преизказна форма: „Красьо Черния *скрил* 20 милиона в трезор”; „Хамстера *извадил* Бореца от затвора”; „Алексей *закрилял* руски мафиоти”, „Петя Славова *източил*а парите на Денис Ершов” и пр.

Всички посочени примери (не само от жълтия печат) ми дават основание да твърдя, че не става дума за обикновено журналистическо дистанциране или стремеж за доближаване към разговорния стил. Има нещо друго и то е страх. Журналистически страх от липсата на достъп до достатъчно факти; страх, че дори и да докаже твърдението си, журналистът може да бъде даден под съд и не се знае какво ще се отсъди богинята с превръзка на очите; редакторски страх, че вестникът може да бъде атакуван от засегнатите хора със силни позиции не само в политиката, но и в бизнеса. Увеличаващите се вестникарски заглавия и цели материали с употребени в тях преизказни форми може да се определят като лакмус за журналистическа свобода: повече преизказност – по-малко свобода на словото. Това поставя въпросът дали е достатъчно функционално ефективен приетият етичен кодекс на българските журналисти и потвърждава изводите от проведената на 18 ноември 2010 г. конференция на тема „Свободата на медиите и демокрацията под заплаха”, че медиите в България не се ползват с достатъчна свобода. Това е отразено и в анализите на международната организация „Журналисти без граници”.

Проблемът има и друг аспект – страхливо дистанцираните и иронично клюкарските употреби на преизказните глаголни форми влияят на националния манталитет. Привличат вниманието, дават на читателя възможност да прочете това, което чува като слух или си мисли, но поразяват достойнството му на свободен човек, възпитават едно сеирджийско дистанциране. Със сигурност някои журналисти използват преизказните глаголни форми само като ефектно изразно средство, като игра, но това поставя друг въпрос – залитайки по формата, дават ли си сметка за посланието и внушението, съдържащо се в нея (непознаването на граматическата семантика не освобождава от отговорност).

Преизказните глаголни форми безспорно са едно от изразните богатства на съвременния български език и към употребата им в езика на вестниците, чрез които

не просто се формира обществено мнение, а се формира манталитет, е необходимо да се подхожда отговорно, за да не се замърсява публичното пространство. Сугестивният ефект при възприемане на вестникарските модели се мултиплицира в съзнанието на читателя и това изисква отговорно речево поведение от страна на журналистите. Езиковата игра като израз на творческа находчивост е нещо чудесно само когато е изпълнена с отговорно отношение към ценностите, чиято девалвация води до национална деградация.

Всеки конкретен език притежава специфични средства, с които в потока на речта можем да привлечем и да задържим вниманието на събеседника, да му въздействаме и да внушим правотата си, да го подчиним на волята си, да го заразим със свои чувства и вълнения. Реторическите възможности на морфологичните феномени неутрализация и транспозиция се коренят в обстоятелството, че позволяват нещата да не се назовават и означават директно, но недвусмислено да се разбират от носителите на езика. Така интелектуалната мощ и красотата на българския език прониква в съвременното пространство и време и се реализира и като сугестивна сила.

Цитирана литература

1. Аристотел 1993: Реторика, София.
2. Джон Сърл: Логическом статусе художественного дискурса
3. Димитрова Ст., Лингвистичната относителност, С., изд. Наука и изкуство, 1989)
4. К. Иванова, Р. Ницолова, “Ние, говорещите хора”, С., Ун. издателство, 1995)
5. Куцаров Ив., 1997, “Лекции по българска морфология”, Пловдив.
6. Маккей Х., 1991: Как уцелеть среди акул. Пер. с англ. М.
7. Поршнев, Борис Фьодорович 2005: За началото на човешката история. Изд. Изток Запад.